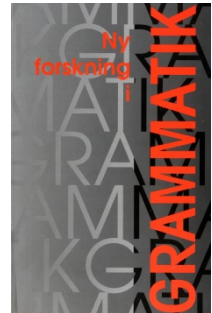


# Ny Forskning i Grammatik

Titel: Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog  
Forfatter: Torben Juel Jensen  
Kilde: Ny Forskning i Grammatik 18, 2011, s. 123-150  
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>



© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2011

## Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

## Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

# Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog

Torben Juel Jensen

## 1. Indledning

I moderne dansk er der mulighed for (mindst) to forskellige ordstillinger i ledsætninger.

Det drejer sig for det første om den såkaldte **led- eller bisætningsordstilling**, som er kendetegnet ved at såvel subjektet som eventuelle sætningsadverbialer altid er placeret **før** det finitte verbal. Der ses altså i sætningens neksusfelt ledfølgen **s**(ubjekt) **a**(dverbial) **v**(erbal); jf. eksempel (1). Ordstillingen i sådanne ledsætninger kan således beskrives af det diderichsenske bisætningskema, som er afbildet i figur 1. I visse typer af ledsætninger er det også muligt at placere sætningsadverbialer foran subjektet, dvs. med ledfølgen **a s v**; jf. (2). Skønt Diderichsen er opmærksom på denne mulighed, som også beskrives af Mikkelsen (Mikkelsen 1975 [1911]: § 218, 4 & 233, 8), fører det ikke til indførelsen af en egentlig adverbialplads mellem konjunkional- og subjektspositionen (og dermed neksusfeltet) i sætningsskemaet. En sådan plads er derimod senere indført af Lars Heltoft og Karen Margrethe Pedersen (Heltoft 1990; Pedersen 2009), og fænomenet som sådan er i øvrigt beskrevet af Eva Skafte Jensen (Jensen 1995). Denne ledstilling er dog relativt sjældent forekommende, og vil kun blive sparsomt behandlet i denne artikel.

(1) jeg ved (at)            **han ikke kan** bruge hele huset mere

(2)                    hvis **ikke han**            **kan** bruge hele huset mere

For det andet er der i ledsætninger mulighed for den såkaldte **hoved- eller helsætningsordstilling**. Denne er kendetegnet dels ved tilstedeværelsen af et for- eller fundamentfelt, hvor alle sætningsled undtagen

det finitte verbal og visse sætningsadverbialer kan placeres, dels ved at sætningsadverbialer (der ikke er placeret i forfeltet eller i ekstraposition bagerst i sætningen) placeres umiddelbart **efter** det finitte verbal og subjektet. Her ses således ledfølgen **s v a** (med subjektet placeret i forfeltet) eller **v s a** (med tomt forfelt eller med et andet sætningsled end subjektet placeret i forfeltet); jf. henholdsvis (3) og (4). Ordstillingen i denne type ledsætninger kan altså beskrives af det diderichsenske hovedsætningsskema, jf. figur 1.

(3) jeg ved (at) **han kan ikke** bruge hele huset mere

(4) jeg ved (at) hele huset **kan han ikke** bruge mere

Bisætning								
Forbinderfelt		Neksusfelt			Indholdsfelt			
S.-ordn.-konj.	U.-ordn.-konj.	Subjekt	Neksusadv. 1, 2...	Finis	Hjælpeinfinit	Fuldinfinit	Obj. 1-2 eller (obj. +) præd.	Indholdsadv. 1, 2...
Hovedsætning								
Forb.-felt	Fund.-felt	Neksusfelt			Indholdsfelt			
		Finis	Subjekt	Neksusadv. 1, 2...	Hjælpeinfinit	Fuldinfinit	Obj. 1-2 eller (obj. +) præd.	Indholdsadv. 1, 2...

Figur 1: Diderichsens sætningskemaer (Diderichsen 1974: 186)

Der er altså mulighed for flere forskellige ordstillinger i ledsætninger i moderne dansk, og eftersom helsætningssordstilling kan forekomme i ledsætninger, og ledsætningssordstilling i øvrigt også kan forekomme i visse typer af helsætninger, må de traditionelle betegnelser siges at være problematiske. Det har fået Lars Heltoft og senere Tanya Karoli Christensen til at foreslå betegnelserne *neutral vs. deklarativ ordstilling*. Som disse betegnelser antyder, ligger der her en opfattelse af at der er en betydningsforskel imellem de to ordstillinger, som ikke har at gøre med skellet mellem ledsætning og helsætning, dvs. angivelse af dependens, men derimod med angivelse af sætningens illokutionære ramme (Heltoft 1999; Christensen & Heltoft 2010; Heltoft 2005; Christensen 2007). Jeg vil senere vende tilbage til dette, men for at

markere at jeg i den empiriske undersøgelse der præsenteres i denne artikel, ikke på forhånd har taget standpunkt for eller imod om der er en betydningsforskel mellem de to ordstillinger, holder jeg fast i de traditionelle betegnelser ledsætningsordstilling og helsætningsordstilling.

I historisk perspektiv er ledsætningsordstillingen en novation. Oprindeligt, dvs. i gammeldanske og ældre skandinaviske tekster, var V2-ordstillingen – altså det vi i dag kalder helsætningsordstilling – den neutrale ordstilling i såvel hel- som ledsætninger, og skønt der i perioden er variation mht. ordstilling, er denne knyttet til informationsstruktur eller pragmatiske faktorer snarere end til sætningens syntaktiske over- eller underordningsrelationer (Gregersen & Pedersen 2000; Heltoft 1995; Heltoft 2005; Vikner 1999).

Frans Gregersen og Inge Lise Pedersen har undersøgt udviklingen i ordstillingen i ledsætninger i et skriftsprogligt tekstkorpus bestående af tekster fra 1515 til starten af forrige århundrede. Resultaterne viser at ledsætningsordstilling forekommer i betydeligt omfang allerede i de tidligste af teksterne, men også at der sker en meget tydelig udvikling i den undersøgte periode på den måde at ledsætninger i højere og højere grad får ledsætningsordstilling. Led sætningsordstilling er således tæt på at være obligatorisk i ledsætninger i starten af det 20. århundrede – i hvert fald i de genrer der er inddraget i undersøgelsen. Der ses dog betydelig variation mellem de forskellige forfattere inden for samme tidsperiode, ligesom der ses forskelle mellem de forskellige typer af ledsætninger (Gregersen & Pedersen 1997; Gregersen & Pedersen 2000). En senere undersøgelse af tekster fra 1500 til 1700 foretaget af John D. Sundquist viser samme tendens i udviklingen mht. ordstilling i ledsætninger (Sundquist 2003).

Der er dog en del der tyder på at normerne i **talesproget** er væsentlig anderledes end dem der fremgår i de ovennævnte undersøgelser af skriftsprog. I en undersøgelse af udskrevne optagelser fra det 20. århundrede af talere af traditionelle dialekter har Inge Lise Pedersen fundet langt højere andele af ledsætninger med helsætningsordstilling end der ses i det ovennævnte skriftsprogskorpus, og der ses i øvrigt en tydelig geografisk fordeling på den måde at de vestlige dialekter har



højest forekomst af helsætningsordstilling, mens de østlige dialekter har lavest (Pedersen 1996). Desuden har Frans Gregersen og Inge Lise Pedersen undersøgt ordstillingen i ledsætninger med negationen "ikke" i en del af det oprindelige BySoc-korpus bestående af københavnsk talesprog optaget i 1980'erne, og de finder her at ledsætningerne set under ét har helsætningsordstilling i 35 % af tilfældene (Gregersen & Pedersen 1997; Gregersen & Pedersen 2000). Jeg vil ikke komme nærmere ind på den undersøgelse da den delvis baserer sig på det samme materiale som den langt mere omfattende undersøgelse jeg vil præsentere i denne artikel, men resultaterne tyder altså på at der også i moderne standarddansk er en høj forekomst af ledsætninger med helsætningsordstilling, og at forholdet mellem hypotakse og ordstilling altså langt fra er så entydigt som traditionelle (og skriftsprogsbaserede) grammatikbeskrivelser antager.

Dette er baggrunden for at jeg har inddraget ordstilling i ledsætninger blandt de variable vi undersøger i Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudiers undersøgelse af det danske sprogs udvikling i det 20. århundrede.

## 2. Metode

De data der indgår i undersøgelsen, udgøres af udkrevne optagelser af sociolingvistiske interview af 1-3 timers varighed med informanter fra to af de lokaliteter der indgår i Sprogforandringscentrets undersøgelser (Gregersen 2009). Det drejer sig for det første om informanter fra Projekt Bysociolingvistik, som blev optaget første gang under sociolingvistiske interview i slutningen af 1980'erne (Gregersen, Albris & Pedersen 1991), og som vi har optaget igen i 2005-07. Informanterne, som alle er opvokset i København, hvor de også stadig bor, er inddelt i to aldersgrupper, som vi kalder generation 1 (født i perioden 1942-63) og 2 (født i perioden 1964-1974). Derudover indgår optagelser med informanter fra Vinderup i Vestjylland, fordelt på generation 2 og generation 3 (født 1989-92). Disse samtaler er optaget i perioden 2006-07. Figur 2 viser fordelingen af de informanter der indgår i undersøgelsen.

	Generation 1	Generation 2	Generation 3
København (optaget i 1987-89 og 2005-07)	24	18	–
Vinderup (optaget i 2006-07)	–	19	30

Figur 2: Informanter

Informanterne er i hver celle ligeligt fordelt mht. køn og mht. de to socialklasser vi arbejder med i projektet, arbejderklasse og middelklasse. S sammensætningen af informanter gør det muligt at undersøge variation og forandring i sprogbrugen på tre måder: For det første ved i forbindelse med dataene fra København at undersøge udviklingen gennem informanternes liv. Der er her tale om et såkaldt **panelstudium**, hvor den samme gruppe mennesker er optaget to gange med ca. 20 års mellemrum. For det andet kan forskellen mellem de forskellige generationer undersøges både i København og Vinderup; der er her tale om et **apparent time-studium**.<sup>1</sup> Endelig kan ordstillingen i ledsætninger hos informanterne fra København og Vinderup (i generation 2) sammenlignes med henblik på at undersøge **geografisk betinget** variation.

I en empirisk, kvantitativt orienteret undersøgelse er en væsentlig metodisk problemstilling hvad der skal tælles. Eftersom undersøgelsen drejer sig om ordstilling i ledsætninger, er det naturligvis kun ledsætninger der skal medtages; men derudover ligger der også en væsentlig afgrænsning i at det langt fra er i alle ledsætninger man kan skelne mellem ledsætningsordstilling og helsætningsordstilling.

**Forfeltet** er som udtryk for helsætningsordstilling problematisk i en kvantitativ undersøgelse fordi det ikke er muligt at tælle ikke-forekomster, altså ledsætninger uden forfelt. Det skyldes at forfeltet jo er kendeteg-

1. I et studium i apparent time (foresetillet tid) ses forskelle i sprogbrugen mellem forskellige aldersgrupper af talere optaget på samme tidspunkt som et udtryk for sprogforandring. Sprogbrugen i det pågældende sprogsamfund antages således at have ændret sig (og/eller være ved at ændre sig) på en måde svarende til forskellen mellem de yngre og de ældre taleres sprogbrug. Metoden er baseret på antagelsen om at sprogbrugen hos de enkelte talere er mere eller mindre stabil efter de har nået den såkaldt kritiske alder omkring slutningen af puberteten.

net ved at det er åbent for placering af et hvilket som helst sætningsled bortset fra det finitte verbal og visse sætningsadverbialer, eller ved at være "tomt" således at det finitte verbal er placeret på førstepladsen. Et forfelt (og dermed helsætningsordstilling) kan altså konstateres med sikkerhed når et andet sætningsled end subjektet er placeret foran det finitte verbal, eller hvis sætningen har V1-ordstilling; jf. henholdsvis (5) og (6). I sætninger hvor subjektet er placeret før det finitte verbal – og det er det i den altovervejende del af ledsætningerne i talesprog – er det derimod ikke muligt at skelne mellem helsætningsordstilling med subjektet placeret i forfeltet og ledsætningsordstilling; jf. 7:

- (5)                                    fordi dengang var han syg  
 (6) så spurgte hun                                    var han syg dengang?  
 (7)                                    fordi han                                    var                                    syg dengang

Man må derfor i en undersøgelse som denne forlade sig på den anden forskel mellem led- og helsætningsordstillingen, nemlig placeringen af **nekususadverbialfeltet**, dvs. om adverbialer er placeret før eller efter det finitte verbal (jf. figur 1). Det betyder at kun sætninger der indeholder et adverbial, kan medtages i undersøgelsen, og eftersom det i sætninger uden infinitte verbaler, objekter eller prædikativer i indholdsfeltet ikke er muligt ud fra ledfølgen at afgøre om et adverbial er placeret i nekusus- eller indholdsadverbialpositionen, kan kun ledsætninger med **sætningsadverbialer** (herunder medregnet negationer) medtages. Disse sætninger er de eneste hvor det altid kan afgøres om der er led- eller helsætningsordstilling, når man går ud fra at sætningsadverbialer altid er placeret i nekususadverbialpositionen (hvad enten det så er før eller efter subjektet); jf. (1)-(4).

Det betyder at en stor del af de ledsætninger der forekommer i datamaterialet, falder uden for undersøgelsen. Blandt andet for at give et billede af hvor stor en del det er, har vi i Sprogforandringscentrets såkaldte eksplorative tekstkorpus, som består af 20 samtaler fra forskellige dele af landet, analyseret ordstillingen i samtlige ledsætninger. Der er her i alt 6675 fuldførte ledsætninger, og de indeholder kun i 20 % af tilfældene ét eller flere sætningsadverbialer. Hvis ledsætningerne i

dette korpus svarer nogenlunde til ledsætninger der forekommer i det langt større datamateriale der ligger til grund for den undersøgelse der præsenteres her, er det altså således kun ca. en femtedel af ledsætningerne der medtages i undersøgelsen. I en (lille) del af de øvrige ledsætninger vil det naturligvis også være muligt at afgøre om der er hel- eller ledsætningsordstilling, nemlig i de sætninger der har det finitte verbal på førstepladsen eller et andet led end subjektet placeret foran det finitte verbal (=helsætningsordstilling), og i de sætninger hvor et indholdsadverbial entydigt er placeret i neksusadverbialfeltet. Det sidste er tilfældet hvis adverbialet er placeret mellem subjektet og det finitte verbal (=ledsætningsordstilling), eller hvis det er placeret efter det finitte verbal men før et infinit verbal, et objekt eller et prædikat (=helsætningsordstilling). Ud fra undersøgelsen af det mindre, eksplorative korpus må man dog anslå at det kun drejer sig om godt 5 % af sætningerne, og at det altså i op imod 75 % af tilfældene slet ikke er muligt at skelne mellem hel- eller ledsætningsordstilling. Disse sætninger kan analyseres efter såvel led- som helsætningskemaet.

I de i alt 132 samtaler der indgår i undersøgelsen, blev godt 100 tekststrengene der kan udgøre sætningsadverbier<sup>2</sup>, opmærket automatisk. Disse tekststrengene udgør ikke i alle tilfælde sætningsadverbier, mange af dem er homografe eller polyseme, så efter den automatiske opmærkning blev alle forekomster gået igennem manuelt, og i hvert enkelt tilfælde blev det afgjort om der er tale om et sætningsadverbium, og om det forekommer i en ledsætning. I de tilfælde hvor der er tale om et sætningsadverbium i en fuldført<sup>3</sup> ledsætning, blev ledsætningen herefter analyseret mht. syntaktisk funktion (adverbial/nominal/relativ), typen af underordningskonjunktion og ordstilling (helsætningsordstilling/

- 
2. Udgangspunktet var her en liste på 85 adverbier der i skriftligt dansk kun forekommer i for- eller neksusfeltet, som Sanni Nimb dannede i forbindelse med sit ph.d.-projekt om de danske adverbiers syntaks (Nimb 2004). Denne liste blev suppleret med de sætningsadverbier vi derudover fandt i analysen af ledsætningerne i Sprogforandringscentrets eksplorative tekstkorpus.
  3. Ledsætninger der afbrydes før en mening er udtrykt, og alvorlige anakolutier blev indledningsvis frasorteret idet det her ikke var muligt at analysere ledstilling og/eller kategorisere ledsætningen efter funktion. Det samme gælder ledsætninger hvor subjekt eller finit verbal er udeladt pga. ellipse. Af det samlede antal ledsætninger med sætningsadverbial i datamaterialet blev 8 % udeladt af undersøgelsen af denne grund.

ledsætningsordstilling (sav)/ledsætningsordstilling med foranstillet adverbial (asv)/sætningsknude<sup>4</sup>). De nominale ledsætninger blev desuden kategoriseret mht. typen af matrixsætning (citerende/præsupponerende/semantisk sekundær/andet). Denne kategorisering vil blive beskrevet nærmere i de følgende afsnit.

### 3. Resultater

Der forekommer i datamaterialet i alt 9909 fuldførte ledsætninger med sætningsadverbial; figur 3 nedenfor viser resultaterne når alle ledsætninger ses under ét.

Ordstilling	N	Andel
Ledsætningsordstilling (sav)	4574	46,1 %
Ledsætningsordstilling (asv)	194	2,0 %
Ledsætningsordstilling (asav)	14	0,1 %
Helsætningsordstilling (sva eller vsa)	5112	51,6 %
Helsætningsordstilling og ledsætningsordstilling	15	0,2 %

Figur 3: Samlet resultat

Noget overraskende ses det at over halvdelen af ledsætningerne har helsætningsordstilling. Dette tal er dermed væsentligt højere end de 35 % som Gregersen & Pedersen tidligere har fundet i (en del af) det oprindelige BySoc-korpus. Der kan være tre grunde til denne forskel:

For det første inddrog Gregersen & Pedersen udelukkende ledsætninger med negationen *ikke* mens der i denne undersøgelse inddrages et langt større spektrum af sætningsadverbialer; det er muligt at ledsætninger

4. I ledsætninger der indgår i en sætningsknude, kan ledstillingen i mange tilfælde ikke afgøres entydigt fordi man ikke kan se om sætningsadverbiale hører til i ledsætningen eller dens oversætning, fx "det synes jeg da er en god ide". Alle sådanne ledsætninger er derfor blevet henført til en særlig kategori, og de indgår ikke i de resultater der præsenteres i det følgende. Af det samlede antal ledsætninger med sætningsadverbial i datamaterialet blev 3 % udeladt af undersøgelsen af denne grund.

med negation i højere grad end andre ledsætninger er associeret med ledsætningsordstilling.

For det andet er der i den undersøgelse der præsenteres i denne artikel, valgt den videst mulige definition af hvad en ledsætning er, nemlig en finit sætning der ud fra en rent syntaktisk analyse **kan** betragtes som et led i en anden sætning. Som jeg senere vil vende tilbage til, har det i første omgang medført inklusionen af visse typer af nominale “ledsætninger” hvis status som ledsætninger ud fra en semantisk-funktionel synsvinkel er tvivlsom, herunder objektet til verbet *tro* i konstruktioner som (8). De er dog ikke så hyppige at de påvirker det ovenstående resultat i nævneværdig grad.

- (8) der er vist kommet lidt mere fokus på det tror jeg inden for #  
altså lægeuddannelsen ikke<sup>5</sup>

Også sætninger der repræsenterer direkte og dækket direkte tale er medregnet som ledsætninger såfremt de optræder i konstruktioner hvor de kan betragtes som styret af et overordnet prædikat eller en præposition, jf. (26)-(28). Dette er gjort med den hensigt at inkludere alle kontekster hvor såvel led- som helsætningsordstilling er mulig, også selvom helsætningsordstilling er det hyppigste, dvs. det der inden for variationslingvistikken kaldes *envelope of variation* (jf. Labov 2004: 7). Samtidig skal kriterierne for at afgøre hvad der er en ledsætning, være maksimalt intersubjektive og helt uafhængige af ordstillingen i den givne sætning – herunder som nævnt også af hvorvidt der er fundamentfelt eller ej. Et begreb som “indlejrede” eller “indbyggede” helsætninger (Hansen & Heltoft 2011: III 1651ff.) kan således efter min mening ikke anvendes til at udskille ikke-ledsætninger i en kvantitativ undersøgelse idet ledsætningsordstilling rent faktisk er mulig i de fleste af sådanne kontekster, og kategoriseringen af sætningen som en helsætning derfor i meget vidt omfang vil bygge på at sætningen har helsætningsordstilling.<sup>6</sup>

5. Denne og de følgende eksempelsætninger er alle autentiske eksempler fra undersøgelsens datamateriale. Tegnet # angiver en pause i talen.

6. Hansen & Heltoft skriver således også at “når indbygningen sker med en simpel deklarativ sætning, kan man vanskeligt skelne dette fænomen formelt fra hovedsætninger som led med udeladt at” (Hansen & Heltoft 2011: III 1651).

Det er muligt at Gregersen & Pedersen har været mere restriktive i deres bestemmelse af hvad der er en ledsætning, og dette kan meget vel medføre en lavere andel af sætninger med ledsætningsordstilling da de ovennævnte sætningstyper meget hyppigt har helsætningsordstilling.

Endelig kan grunden til at Gregersen & Pedersen finder en lavere andel af ledsætninger med hovedsætningsordstilling end jeg, naturligvis være at de to involverede tekstkorpora adskiller sig fra hinanden; de mest oplagte forskelle er her at min undersøgelse også inkluderer talere fra Jylland, og at størstedelen af de optagelser der indgår, er ca. 20 år yngre end i Gregersens & Pedersens undersøgelse.

Det fremgår også af resultaterne at kun godt 2 % af ledsætningerne har foranstillet adverbial; dvs. ledfølgen *asv*, jf. (2), eller *asav*, jf. (9)

- (9) når **nu** der **ikke sådan rigtig** er noget at lave så er man lige sammen med familien

Der er her overvejende tale om adverbielle ledsætninger indledt med konjunktionerne "hvis" eller "når", og denne ledstilling har således en langt mere indskrænket distribution end såvel *sav*- som *helsætningsordstillingen*. Fænomenet vil ikke blive behandlet yderligere i denne artikel, og ledsætninger med foranstillet adverbial er ikke medtaget i de resultater der præsenteres i det følgende.

Der forekommer også et lille antal ledsætninger der ud fra de ovenfor beskrevne definitioner samtidigt har led- og *helsætningsordstilling*, dvs. enten ledfølgen *sava* eller *asva*, jf. henholdsvis (10) og (11).

- (10) og så gik det helt galt øh hvor hun så drak og jeg **sådan set** # måtte **egentlig** krybe lidt hen til både Martins og Michaels øh forældre egentlig
- (11) hvis **nu** man har **bare** gået videre i en kamp så skal man vente fire timer før man kommer til at spille igen

Der forekommer dog kun i alt 15 sådanne sætninger i datamaterialet, og de vil derfor ikke blive behandlet yderligere. De er ligeledes frasorteret i de resultater der præsenteres i det følgende.

### 3.1. Typer af ledsætninger

Som tidligere nævnt blev ledsætningerne kategoriseret efter deres syntaktiske funktion i adverbielle, relative og nominale ledsætninger. De adverbielle og nominale ledsætninger blev subkategoriseret i forhold til underordningskonjunktionen, således at der er i alt de ni kategorier som fremgår af figur 4 nedenfor.

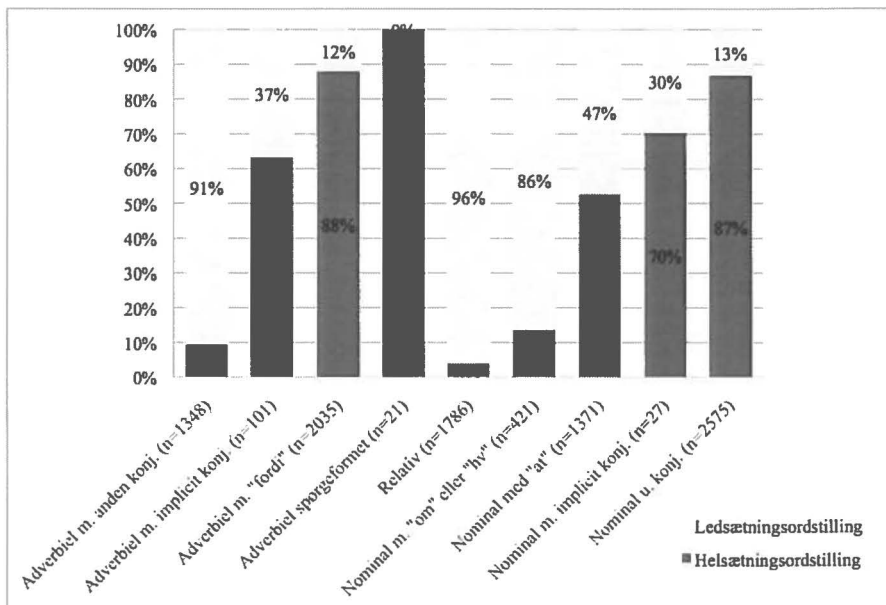
Adverbial	Kausal indledt med "fordi"	det ved jeg ikke <u>fordi de flyttede jo til Tisvilde ikke</u>
	Anden konjunktion (end "fordi")	det var lidt anderledes <u>når han var ikke hjemme</u>
	Spørgeformet (uden konjunktion)	<u>elsker man ikke hinanden</u> så må man jo # se sig om efter noget nyt
	Implicit konjunktion (underordningskonjunktionen impliceres ud fra en forudgående, sideordnet ledsætning)	og så havde de så sommerhuset oppe i Rørvig som blev solgt fordi at min far kunne ikke <u>og vi ville ikke overtage det på det tidspunkt</u> men den er svær når børnene ikke skal op <u>og man ikke skal være et sted og sådan noget</u>
Relativ	Inklusive ledsætningen i sætningskløvninger <sup>7</sup>	hun døde af en galopperende cancer # <u>som øh der var ikke nogen der vidste noget om</u> jeg tror der er mange <u>der vil gerne lære det</u>
Nominal	Indledt med "at"	jeg tror det var min engelsklærer der sagde til mig <u>at hun syntes ikke at jeg skulle gøre det</u>
	Indledt med "om" eller "hv"-ord	så kunne jeg ikke forstå <u>hvorfor færinger de var ikke sådan specielt øh glade for når øh # marinerne kom</u>
	Uden underordningskonjunktion	men jeg vidste <u>hun ville ikke sige det til min far</u>
	Implicit konjunktion	fordi hun havde fået at vide # at hun havde lungekræft <u>og hun kunne ikke komme på arbejde mere</u>

Figur 4: Kategorisering efter funktion og underordningskonjunktion

7. Når ledsætningen i sætningskløvninger er inkluderet i kategorien relativledsætninger, er det fordi den udtryksmæssigt ligner en relativledsætning, og især fordi den tidligere nævnte undersøgelse af det eksplorative subkorpus viste at de to typer af ledsætninger har samme andel af forekomst med helsætningsordstilling.



Som det fremgår af figur 5 nedenfor, viser resultaterne en meget tydelig korrelation mellem sætningens syntaktiske funktion og ordstillingen.



Figur 5: Fuldførte ledsætninger, samlet resultat

Relativledsætningerne forekommer altovervejende med ledsætningsordstilling, og også de adverbielle ledsætninger forekommer sjældent med helsætningsordstilling, når man vel at mærke ser bort fra "fordi"-sætninger og spørgeformede betingelsessætninger.<sup>8</sup> Sætninger indledt med konjunktionen "fordi" forekommer derimod altovervejende med helsætningsordstilling. Dette gælder også de adverbielle ledsætninger med implicit konjunktion, hvilket formentlig hænger sammen med at det primært drejer sig om ledsætninger der forekommer sideordnet

8. Det er oplagt at kategorien "Adverbiel med anden konjunktion end fordi" er højst inhomogen idet den inkluderer sætninger indledt med et stort antal forskellige underordningskonjunktioner. Disse opfører sig givetvis ikke ens mht. hyppigheden af helsætningsordstilling; fx kan det nævnes at ledsætninger i konstruktioner af typen "det var forandret så meget at han ville hellere tilbage til det gode gamle" (dvs. distanseksplikations-konstruktioner med "så" som eksplikat (Hansen & Heltoft 2011: III 1508)) meget hyppigt har helsætningsordstilling, mens dette meget sjældent ses i eksempelvis "hvis"-ledsætninger. Det fortjener naturligvis at blive undersøgt nærmere, men falder uden for denne artikels rammer.

med en “fordi”-sætning svarende til den første eksempelsætning i figur 4. Blandt de adverbielle ledsætninger er der så endelig de spørgeformede betingelsessætninger, som kategorisk forekommer med helsætningsordstilling. Dette er naturligvis ikke overraskende idet de jo er defineret ved V1- og dermed helsætningsordstilling. Undersøgelsen viser i øvrigt at de er meget sjældne i talesprog: Der er kun 21 forekomster (med sætningsadverbial) i datamaterialet.

Bortset fra ledsætninger indledt med “om” eller “hv”-ord forekommer de nominale ledsætninger også hyppigst med helsætningsordstilling, men som det vil blive beskrevet nærmere i det følgende afsnit, er der dog her også andre væsentlige faktorer på spil end den syntaktiske funktion og typen af konjunktion.

Overordnet set viser resultaterne altså at det kun er få af de opstillede ledsætningskategorier der overvejende har ledsætningsordstilling og dermed opfører sig som man umiddelbart skulle forvente ud fra gængse fremstillinger af dansk grammatik.

Skønt Gregersen & Pedersen som tidligere nævnt generelt finder lave andele af ledsætninger med helsætningsordstilling end i denne undersøgelse, er tendensen den samme mht. sætningstyper: Det er altovervejende nominale ledsætninger (eksklusive de interrogative ledsætninger) samt kausale ledsætninger med “fordi” der står for forekomsterne med helsætningsordstilling (Gregersen & Pedersen 2000: 417). I nærværende undersøgelse udgør disse typer (inklusive adverbielle og nominale ledsætninger med implicit konjunktion, der overvejende optræder sideordnet med henholdsvis “fordi”- og “at”-sætninger) 95 % af samtlige ledsætninger med helsætningsordstilling. Resultaterne viser dog samtidig at helsætningsordstilling forekommer i alle de opstillede kategorier af ledsætninger bortset fra spørgeformede betingelsessætninger.

Det fænomen at kausale ledsætninger mht. ordstillingen opfører sig som helsætninger – hvilket i øvrigt synes at være en generel tendens i de germanske sprog (Heycock 2007) – rejser naturligvis spørgsmålet om der egentlig er tale om ledsætninger, eller om “fordi”-sætninger snarere skal opfattes som helsætninger svarende til sætninger indledt

med samordningskonjunktionerne “så” og “for”. “Fordi”-ledsætningerne adskiller sig dog fra sidstnævnte ved trods alt at forekomme med ledsætningsordstilling (i 12 % af tilfældene), og det vil derfor være oplagt at undersøge hvorvidt “fordi” ligesom “så” i talesproget kan betragtes som en polysem eller polylemmatisk konjunktion der i én betydning optræder som underordningskonjunktion og i en anden som sam- eller sideordningskonjunktion. Det falder dog uden for denne artikels rammer.

### 3.2. *Typer af matrixsætninger og ordstilling*

Som nævnt i indledningen har Lars Heltoft og senere også Tanya Karoli Christensen argumenteret for at skellet mellem hel- og ledsætningsordstilling principielt er uafhængig af en sætnings syntaktiske status,<sup>9</sup> men at der i stedet er tale om et grammatisk paradigme der knytter sig til begrebet assertivitet (Christensen 2007; Christensen & Heltoft 2010).<sup>10</sup> Helsætningsordstillingen, som her kaldes deklarativ ordstilling eller sætningsmønster, angiver en assertiv tolkningsramme, assertivt potentiale, og bruges derfor i forbindelse med hævdelser, påstande og konstateringer. Ledsætningsordstillingen er derimod neutral mht. assertivitet og kan derfor anvendes i såvel assertive som non-assertive kontekster. Den kaldes derfor for neutral ordstilling, og opfattes som det i hjelmslevsk forstand umarkerede medlem i ledstillingsparadigmet. Både deklarativ og neutral ordstilling forekommer i såvel hel- som ledsætninger, og de to topologiske udtryk har ifølge Heltoft og Christensen det samme abstrakte indhold i begge kontekster. Christensen anfører dog at det i forbindelse med ledsætninger, der ikke er specificeret for illokutionær ramme, giver mere mening at tale om “informativitet” frem for assertivt potentiale som paradigmets begrebszone: Ledsætninger med deklarativ ordstilling angiver at deres indhold er informativt, og

9. Ordstillingens betydning interagerer dog med den syntaktiske status idet ledsætningsordstilling er umarkeret og dermed indholdsmæssigt neutral i ledsætninger, mens den i helsætninger optræder som den markerede part i ordstillingsparadigmet og udtrykker “subjektiv illokutionær ramme”.

10. Heltoft og Christensens analyse har på det indholdsmæssige plan store ligheder med det der inden for generativ grammatik siden Hooper & Thompson 1973 er blevet analyseret som en mere generel sammenhæng mellem root phenomena og assertion: “The more asserted (the less presupposed) the complement is, the more compatible it is with V2 (and other root phenomena).” (Wiklund et al. 2009: 1914-15)

det virker derfor “unaturligt” i ledsætninger med tydelig non-informativ betydning såsom interrogative og faktive ledsætninger. Informativ skal her forstås som det der står i forgrunden, det der bringes på banen som ny information (Christensen 2007: 111 ff.).

En anden analyse af helsætningsordstilling i ledsætninger er fremført af Sten Vikner inden for en generativ grammatisk ramme (Vikner 1995; Vikner 2004; Vikner 1999). Ifølge Vikner skal ledsætninger med helsætningsordstilling (V2) i moderne dansk betragtes som indlejrede helsætninger. Muligheden for indlejret V2 er leksikalsk betinget og kun mulig når ledsætningen optræder som komplement til bestemte matrixverber, kaldet *bridge*-verber (fx *antydde, angive, svare, påstå, berette, se, føle, formode* m.fl.). Derimod er V2 udelukket i forbindelse med (faktive) verber som fx *beklage, bevise, tillade, hade, overse, indrømme* (Vikner 1995: 70 ff.). Indlejret V2 er i øvrigt ifølge Vikner udelukket i indlejrede “hv”-spørgsmål (interrogative ledsætninger) (Vikner 1995: 73 ff.), og i ledsætninger der ikke indledes af konjunktionen “at” (Vikner 1999: 84-85).

### 3.2.1. *Ledsætninger med præsupponerende matrixsætninger*

Både Heltoft & Christensens og Vikners analyser udelukker altså helsætningsordstilling i faktive kontekster (dog af forskellige grunde), og det har derfor været oplagt at teste disse påstande ved at kategorisere alle de nominale ledsætninger efter om de forekommer i matrixsætninger der markerer deres ledsætnings indhold som præsupponeret, dvs. forudsat sandt. Det overordnede kriterium har her været **negationstesten**, dvs. om ledsætningens faktuelle status (forudsatte sandhedsværdi) ændres ved at negere matrixsætningen – eller ved fjerne negationen fra matrixsætningen hvis der allerede er en negation i den (Kiparsky & Kiparsky 1971). Vi er altså ikke gået ud fra en foruddefineret liste over faktive prædikater, men har kategoriseret efter om matrixsætningen i den konkrete kontekst præsupponerer ledsætningens indhold. Det viste sig dog at denne overordnede kategori af ledsætninger er meget inhomogen, og på baggrund dels af den internationale litteratur om sammenhængen mellem præsupposition og ordstilling (Hooper & Thompson 1973; Wiklund m.fl. 2009; Glismann 1978; Bentzen 2010; Simons 2007) dels af de typer af ledsætninger der i undersøgelsen rent faktisk blev udskilt ved hjælp

af negationstesten, opdelte vi de “præsupponerede” ledsætninger i fire underkategorier:<sup>11</sup>

Egentligt **faktive** prædikater, dvs. prædikater der udtrykker en subjektiv evaluering eller en følelsesmæssig forholden sig til den underordnede sætningens indhold, fx “fortryde”, “være ærgerligt”, “bebrejde”, “være glad for”, jf. (12)-(14).

- (12) så kan man selvfølgelig godt ærgre sig over at man ikke har modtaget mere
- (13) han var ligeglad med at han ikke fik nok
- (14) og det er jo så meget sjovt at hun har jo været meget ung da jeg øh startede hos hende i første klasse

**Semifaktive** prædikater, dvs. prædikater der udtrykker den proces gennem hvilken nogen er kommet til erkendelsen af at ledsætningens indhold er sandt; både når subjektet selv gennemgår processen (fx “regne ud”, “(be)mærke”, “lære” og “opdage”), og når subjektet bevirker at andre gennemgår en sådan proces (fx “indrømme” og “gøre klart”), jf. (15)-(17).

- (15) de kunne ikke forstå han ikke øh tog på vel
- (16) så kan de godt se at det måske ikke er så øh muntert altid
- (17) jeg syntes det var svært at vænne sig til at man ikke gik i skole mere

Prædikater der udtrykker (sikker) **viden** om den underordnede sætningens sandhed (fx “vide”, “være klar over”, “være bevidst om”),<sup>12</sup> jf. (18)-(19). Forskellen mellem denne kategori og de semifaktive prædikater er primært aspektuel: De semifaktive konstruktioner udtrykker en forandret mental tilstand, mens videns-konstruktionerne udtrykker en stabil tilstand.

- (18) jeg vidste godt at jeg kunne aldrig blive professionel
- (19) de kan slet ikke huske man a- man ikke altid har haft den

11. Jeg har foretaget denne del af undersøgelsen i samarbejde med Tanya Karoli Christensen.

12. Kategorien inkluderer ikke forekomster med første persons-subjekt i præsens idet det i sådanne konstruktioner ikke er klart om ledsætningens indhold er forudsat sandt.

Endelig er der en gruppe af prædikater der udtrykker **kontingens**, dvs. hvordan den underordnede sætnings indhold er forårsaget af andre forhold, eller hvorvidt den underordnede sætnings indhold er en nødvendig, mulig eller tilfældig følge af andre forhold, jf. (20)-(21).

- (20) det er en af grundene til vi **ikke har lejet det ud**  
 (21) det var så et tilfælde at vi lige så det her hus

### 3.2.2. Ledsætninger med semantisk sekundære matrixsætninger

Hvor indholdet i de faktive ledsætninger er principielt non-informativt i og med at det præsupponeres, så gælder det omvendt for en del af de øvrige nominale ledsætninger i datamaterialet at deres matrixsætning semantisk set er sekundær mens ledsætningen udtrykker det diskursmæssigt set primære indhold. Det gælder for sætninger som (22)-(25) nedenfor:

- (22) det tror jeg nok at øh den egentlig har har præget mig  
 (23) det kan godt være at det ikke er så klart jeg husker det  
 (24) der er vist kommet lidt mere fokus på det tror jeg inden for altså læreruddannelsen  
 (25) de var jo ikke lige så gode som os syntes vi vel

Der er tale om det Kasper Boye og Peter Harder beskriver som *secondary complement-taking predicates*, dvs. matrixsætninger der diskursmæssigt set er sat som baggrund og "blot" udtrykker en holdningsmæssig, epistemisk eller evidentiell modifikation af ledsætningens indhold (Boye & Harder 2007).

I nogle tilfælde kan denne status være mere eller mindre grammatikaliseret, og "matrixsætningen" må her anses for at være en form for adverbial eller interjektional i "ledsætningen", som så altså slet ikke er en ledsætning, men en helsætning. Det gælder for konstruktioner med såkaldte parentetiske sætninger som i (24) og (25) hvor matrixsætningen er efterstillet eller parentetisk placeret i forhold til ledsætningen. "Matrixsætninger" af sidstnævnte type analyseres af Heltoft (og senere Christensen) som sætningsformede parentetiske led med diskursmarkør- eller interjektional funktion (Heltoft 1990; Christensen 2007: 117-119). Sådanne sætninger har i modsætning til

(22) og (23) øjensynligt ikke mulighed for ledsætningsordstilling, og de burde derfor have været udskilt i en særlig underkategori af semantisk sekundære ledsætninger, som formentlig ville vise sig at have kategorisk ledsætningsordstilling og dermed skulle ekskluderes af undersøgelsen. Det er de beklageligvis ikke blevet (endnu), og de vil derfor bevirke at kategorien af ledsætninger med semantisk sekundær matrixsætning får en højere andel af ledsætningsordstilling end den burde have. De parentetiske sætninger udgør skønmæssigt ca. halvdelen af forekomsterne i kategorien af semantisk sekundære nominale ledsætninger.<sup>13</sup>

Ud fra Heltofts og Christensens beskrivelse af indholdsoppositionen i paradigmet deklarativ vs. neutral ordstilling har min hypotese været at ledsætninger med semantisk sekundær ledsætning er disponeret for ledsætningsordstilling idet de jo i særlig grad må siges at blive asserteret/være informative.

### 3.2.3. *Ledsætninger med citerende matrixsætninger*

Dette gælder også for ledsætninger som (26-28) nedenfor, der optræder som komplement til en matrixsætning der anfører citeret tale eller tanke. Til denne kategori henføres alene ledsætninger i konstruktioner hvor det sprogligt markeres at der er tale om direkte citeret tanke eller tale – det er altså ikke nok i sig selv at verbet i matrixsætningen er fx “sige” eller “tænke”. Dette kan indikeres af at taleren forvrænger stemmen (også selvom vedkommende “citerer” sig selv), eller af at tid og person fra den citerede situation bibeholdes, og at ledsætningen dermed har en anden deiktisk reference end matrixsætningen.

- (26) så sagde han nå jamen det kan du godt blive  
 (27) var sådan nogle skilte på med græsset må ikke betrædes  
 (28) det var ikke noget man mærkede øh sådan # når vi legede #  
 ud over man undrede sig lidt over at de er fandeme hårde de forældre der

13. I en stikprøve bestående af 190 tilfældigt udvalgte sætninger fra kategorien “ledsætning med semantisk sekundær matrixsætning” er de 103 (dvs. 54 %) konstruktioner med en parentetisk “helsætning”, dvs. der er tale om ledsætninger med et sætningsformet interjektional snarere end om ledsætninger.

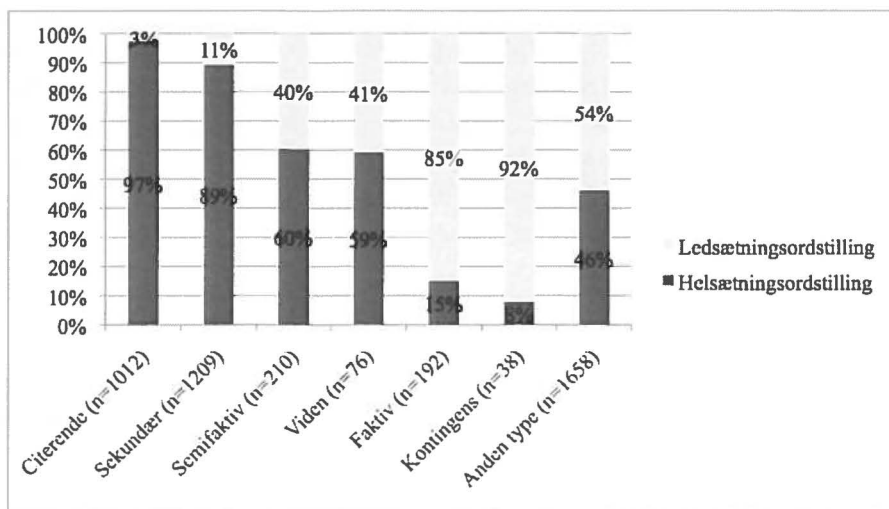
Også her er der tale om ledsætninger der i særlig grad må siges at blive asserteret, og min hypotese var derfor også her at de har en relativt høj andel af forekomster med helsætningsordstilling.

### 3.2.4. Ledsætninger med matrixsætning af anden type

Ledsætninger der ikke falder ind under nogle af de tre ovenfor beskrevne kategorier, blev henført til restkategorien "anden type". Min hypotese var at ledsætningerne i denne kategori har en højere andel af helsætningsordstilling end ledsætningerne i præsupponerende matrixsætninger, men en lavere andel end ledsætningerne i semantiske sekundære og citerende matrixsætninger.

### 3.2.5. Resultater: Matrixsætning og ordstilling

Resultaterne af undersøgelsen fremgår af figur 6 nedenfor. Som det fremgår, har det stor betydning for ordstillingen hvilken type matrixsætning ledsætningen forekommer i.



Figur 6: Nominale ledsætninger kategoriseret efter typen af matrixsætning

Resultaterne bekræfter de hypoteser man må have på baggrund af Heltoft og Christensens analyse på den måde at ledsætninger der udtrykker citeret tanke eller tale, eller som forekommer i semantisk sekundære matrixsætninger, og dermed selv er semantisk primære, altovervejende



har helsætningsordstilling. De har således en ca. dobbelt så høj andel af forekomster med helsætningsordstilling som ledsætningerne af "anden type", og disse forskelle er ikke overraskende statistisk stærkt signifikante<sup>14</sup>. Som tidligere nævnt inkluderer ledsætningerne med semantisk sekundære matrixsætninger dog en gruppe konstruktioner som burde have været ekskluderet af undersøgelsen idet de ikke har mulighed for ledsætningsordstilling, og vurderet ud fra en stikprøve udgør de ca. halvdelen af forekomsterne i kategorien. Hvis stikprøven giver et rimeligt billede af den samlede kategori, bør halvdelen af ledsætningerne med helsætningsordstilling altså fratrækkes i resultatet. Hermed kommer andelen af helsætningsordstilling hos ledsætninger med semantisk sekundær matrixsætning ned på 81 %, hvilket stadig er langt højere end hos ledsætninger af "anden type".

Resultaterne viser i øvrigt at ledsætningerne i citerende matrixsætninger har en statistisk signifikant højere andel af forekomster med helsætningsordstilling end dem der forekommer i semantisk sekundære matrixsætninger.<sup>15</sup> Det at et indhold anføres som direkte gengivelse af en ytring eller tanke, synes altså at være et stærkere incitament til at anvende helsætningsordstilling end at ledsætningens indhold "blot" har semantisk/diskursiv forrang i forhold til matrixsætningen. Det skal her bemærkes at en del af de citerende matrixsætninger også må betegnes som semantisk sekundære; de blev dog pr. definition ikke dobbeltkodet, men alene kategoriseret som "citerende".

Med hensyn til de "præsupponerede" ledsætninger viser undersøgelsens resultater tydeligt at det at en ledsætnings indhold forudsættes af matrixsætningen (jf. negationstesten), **ikke** i sig selv gør den mindre disponeret for helsætningsordstilling. Tværtimod har de to typer af semifaktive konstruktioner, "viden" og "semifaktiv", en statistisk signifikant højere andel af helsætningsordstilling end hos ledsætninger af "anden" type.<sup>16</sup>

---

14. "Semantisk sekundær" vs. "anden type":  $\chi^2=566,65$ , 1 frihedsgrad,  $p<<0,01$ ; "citerende" vs. "anden type":  $\chi^2=730,14$ , 1 frihedsgrad,  $p<<0,01$ .

15.  $\chi^2=54,45$ , 1 frihedsgrad;  $p<<0,01$ . Forskellen er naturligvis blot endnu mere signifikant såfremt konstruktionerne med parentetiske sætninger fraregnes i kategorien "semantisk sekundær".

16. "Semifaktiv" vs. "anden type":  $\chi^2=14,79$ , 1 frihedsgrad,  $p<0,01$ . "Viden" vs. "anden type":  $\chi^2=4,48$ , 1 frihedsgrad,  $p<0,05$ .

Der er ingen forskel mellem de to kategorier indbyrdes, så den aspektsuelle forskel mellem de to typer af semifaktiver har altså ikke i sig selv betydning for ordstillingen.

Med hensyn til de egentligt faktive konstruktioner bekræfter resultaterne Vikners, Heltofts og Christensens analyser idet de sjældent forekommer med helsætningsordstilling i ledsætningen, og signifikant sjældnere end i ledsætninger af "anden type".<sup>17</sup> Eftersom der trods alt er helsætningsordstilling i 15 % af i faktive ledsætninger modsiger resultatet dog i hvert fald umiddelbart påstanden om at helsætningsordstilling er direkte umulig i faktive kontekster.

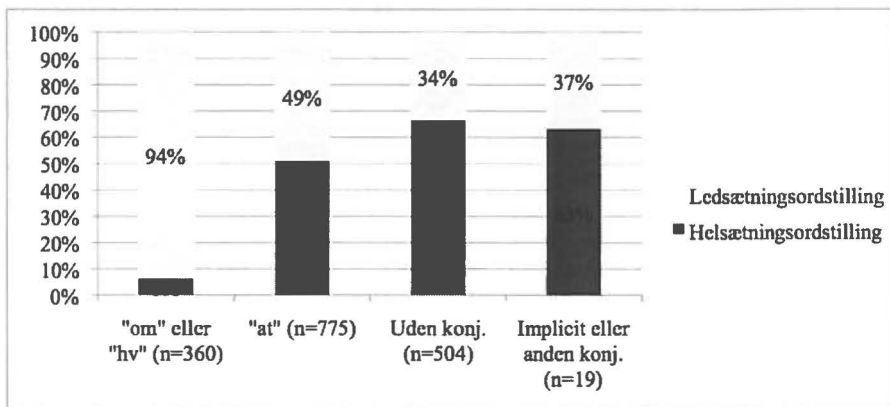
Også de kontekster der ovenfor er blevet benævnt "kontingens", har en meget lav andel af forekomster med helsætningsordstilling (dog ikke statistisk signifikant lavere end de faktive ledsætninger). Disse sætninger er interessante idet de tilsyneladende ikke er behandlet i litteraturen om sammenhængen mellem ordstilling og præsupposition/faktivitet, men vil ikke blive behandlet nærmere her da de samtidig er sjældent forekommende i korpusset.

### *3.3. Betydningen af underordningskonjunktionen i nominale ledsætninger*

Som tidligere nævnt er der også fremsat påstande omkring sammenhængen mellem typen af underordningskonjunktion i nominale ledsætninger og forekomsten af helsætningsordstilling. For at undersøge dette som en uafhængig faktor må typen af matrixsætning holdes konstant da denne faktor som beskrevet ovenfor i sig selv har stor indflydelse på ordstillingen. I denne del af undersøgelsen medtages derfor alene nominale ledsætninger i kategorien "anden type". Sammenhængen mellem ordstilling og konjunktionstype i disse ledsætninger fremgår af figur 7 nedenfor.

---

17.  $\chi^2=101,83$ , 1 frihedsgrad,  $p<<0,01$ .



Figur 7: Nominale ledsætninger med matrixsætning af "anden type"

Resultaterne viser at nominale ledsætninger med "at" har en statistisk signifikant lavere andel af forekomster med helsætningsordstilling end ledsætninger uden konjunktion<sup>18</sup>. Det står endnu ikke klart hvordan dette skal tolkes. En mulighed er naturligvis at tilstedeværelsen af en underordningskonjunktion i sig selv motiverer for at anvende ledsætningsordstilling, men der kan også være tale om en mere indirekte sammenhæng. Under alle omstændigheder viser resultaterne dog tydeligt at Vikners påstand om at helsætningsordstilling kun er mulig i ledsætninger indledt med "at", ikke gælder for talesprog, idet der er helsætningsordstilling i hele 66 % af ledsætningerne uden konjunktion (i ledsætninger med citerende eller semantisk sekundær matrixsætning gælder dette i endnu højere grad idet der her er helsætningsordstilling i henholdsvis 99 % og 93 % af sætningerne uden konjunktion).

Resultaterne viser også meget tydeligt at interrogative ledsætninger, altså ledsætninger indledt med "om" eller "hv"-ord, er mindre disponerede for ledsætningsordstilling end de øvrige nominale ledsætninger.<sup>19</sup> De har således en statistisk meget signifikant lavere andel af forekomster med ledsætningsordstilling end både "at"-sætningerne og de konjunktionløse ledsætninger. Dette svarer til Christensens og Vikners forudsigelser. I 6 % af forekomsterne har de interrogative ledsætninger dog

18.  $\chi^2=29,32$ , 1 frihedsgrad,  $p<0,01$ .

19. "om eller hv" vs. "at":  $\chi^2=208,06$ , 1 frihedsgrad,  $p<<0,01$ ; "om eller hv" vs. uden konj.:  $\chi^2=317,30$ , 1 frihedsgrad,  $p<<0,01$ .

helsætningsordstilling. Der er her overvejende tale om sætninger formet som spørgende helsætninger, dvs. med vsa-ordstilling, jf. (29) og (30); der er dog også forekomster med sva-ordstilling, jf. (31).

- (29) når du har levet i det miljø og kommer hjem så glemmer man hvor er det nu lige skeerne ligger og glassene står
- (30) det er et spørgsmål om hvad prioriterer man og hvad prioriterer man ikke
- (31) og så spurgte han kokken om jeg om der var ikke en der manglede dernede

### 3.4. Forandring, geografisk variation, køn og klasse

Datamaterialet giver som tidligere beskrevet også mulighed for at sammenligne sprogbrugen i forhold til tid og sted. Resultaterne viser dog at disse variable kun har meget beskedne betydning for ordstillingen i ledsætninger.

Der ser således ikke ud til at være sket nogen forandring (i København) løbet af de 20 år undersøgelsen dækker, idet der ikke er nogen signifikante forskelle i andelen af ledsætninger med helsætningsordstilling i de gamle og nye optagelser hos informanterne. Her og i det følgende sammenlignes de forskellige kategorier af ledsætninger hver for sig, eftersom undersøgelsen jo har vist at ledsætningens funktion og typen af underordningskonjunktion har stor betydning for ordstillingen.<sup>20</sup>

Når man sammenligner sprogbrugen hos de forskellige generationer i København og Vinderup, dvs. i *apparent time* (jf. note 1), er der tre statistisk signifikante forskelle, i alle tilfælde i de nye optagelser: De yngre informanter (generation 2) i København har en mindre tendens end de ældre (generation 1) til at anvende helsætningsordstilling i "fordi"-sætninger (henholdsvis 85 og 90%)<sup>21</sup> og en større tendens til at anvende helsætningsordstilling i relativsætninger (henholdsvis 5 og 2%)<sup>22</sup>. I

20. Spørgeformede betingelsesledsætninger er naturligvis ikke medtaget eftersom de altid har helsætningsordstilling, og af de nominale ledsætninger er udelukkende medtaget dem i matrixsætning af "anden type" for at holde faktoren "matrixsætning" konstant.

21.  $\chi^2=4,70$ ; 1 frihedsgrad,  $p<0,05$ .

22.  $\chi^2=4,64$ ; 1 frihedsgrad,  $p<0,05$ .

Vinderup har de yngre informanter (generation 3) en større tendens end de ældre (generation 2) til at anvende helsætningsordstilling i nominale ledsætninger indledt med “at” (henholdsvis 57 og 39 %).<sup>23</sup> Her kan der altså være forandringer undervejs skønt tendenserne er beskedne.

I modsætning til hvad man ville forvente, kan undersøgelsen ikke påvise nogen geografisk betingede forskelle idet ordstillingen i ledsætninger i datamaterialet fra København og Vinderup ikke er signifikant forskellig i de samtaler der kan sammenlignes, dvs. de nye optagelser med generation 2. De forskelle Pedersen har fundet mellem traditionelle dialekter, ser altså ud til at være forsvundet i dag, sandsynligvis som resultat af standardiseringsprocesser.

Der er ingen forskel mellem mænd og kvinder mht. ordstilling i ledsætninger, og der er kun én signifikant forskel mellem arbejder- og middelklassetalere: Arbejderklassetalere har en større tendens til at anvende helsætningsordstilling i “fordi”-ledsætninger end middelklassetalere (i henholdsvis 90 og 85% af tilfældene).<sup>24</sup> Såfremt der er en forandring i gang i retning af at “fordi”-sætninger i højere grad får ledsætningsordstilling, tyder resultaterne altså på at det er middelklassetalerne der fører an i denne udvikling.

#### 4. Konklusion

I størstedelen af ledsætningerne i dansk talesprog kan der slet ikke skelnes mellem hel- og ledsætningsordstilling fordi der ikke er sætningsadverbialer, og fordi subjektet er placeret foran det finitte verbal. I den del af ledsætningerne hvor ordstillingen kan afgøres, er der i lidt over halvdelen af tilfældene helsætningsordstilling, og ledsætninger i dansk talesprog kan altså ikke med rimelighed siges at være kendetegnet ved at have ledsætningsordstilling (men dog, når der ses bort fra de spørgeformede betingelsesledsætninger, ved muligheden for ledsætningsordstilling). Betegnelserne led- og helsætningsordstilling må alene af den grund siges at være problematiske.

---

23.  $\chi^2=5,87$ ; 1 frihedsgrad,  $p<0,05$ .

24.  $\chi^2=11,48$ ; 1 frihedsgrad;  $p<0,01$ .

Den af de inddragne faktorer som i undersøgelsen har vist sig mest afgørende i forhold ordstillingen, er ledsætningens funktion i oversætningen. Resultaterne viser her at det først og fremmest er adverbielle ledsætninger indledt med konjunktionen "fordi" samt nominale ledsætninger (eksklusive interrogative ledsætninger) der har helsætningsordstilling, men også at helsætningsordstilling forekommer i alle de opstillede ledsætningskategorier, herunder altså også relativledsætninger og adverbielle ledsætninger generelt. I de nominale ledsætninger ses der desuden en tydelig sammenhæng mellem ledsætninger der udtrykker citeret tanke eller tale, eller som semantisk er primære i den ytring hvori de forekommer, og helsætningsordstilling, mens faktive ledsætninger, der udtrykker tydeligt *backgroundet* information, omvendt meget sjældent forekommer med helsætningsordstilling. Resultaterne er forenelige med Lars Heltofts og Tanya Karoli Christensens analyse af helsætningsordstilling som udtryk for assertivt potentiale eller informativitet, dvs. som udtryk for at ledsætningens indhold skal opfattes som hvad Mandy Simons kalder *main point of utterance* (Simons 2007). Sidstnævnte er en oplagt fortolkning af forskellene i andelen af helsætningsordstilling mellem nominale ledsætninger med forskellige typer af matrixsætninger, men det er sandsynligt en sådan betydningsforskel også kan ligge bag de forskelle der ses mellem de forskellige typer af ledsætninger i øvrigt, dvs. relateret til ledsætningens syntaktiske funktion og typen af underordningskonjunktion (inklusive fraværet af en sådan). Resultaterne tyder dog på at der er tale om statistiske tendenser i sprogbrugen snarere end om en invariant kodning.

Undersøgelsen har ikke kunnet påvise nogen forandringer mht. ordstilling i ledsætninger i den undersøgte periode, som går fra slutningen af 1980'erne til i dag, og der er kun svage tegn på igangværende forandringer i *apparent time*-sammenligningerne. I modsætning til hvad man kunne forvente, er der tilsyneladende ikke nogen geografiske forskelle i nutidigt talesprog, i hvert fald ikke mellem sprogbrugere fra Midtvestjylland og København. De forskelle som tidligere er blevet påvist i forhold til traditionelle dialekter, synes altså at være forsvundet i dag, sandsynligvis som følge af standardiseringsprocesser.

Det kan på baggrund af undersøgelsens resultater undre at helsætningsordstilling i ledsætninger i gængse fremstillinger af dansk grammatik

oftest anføres som et undtagelsestilfælde, og at ledsætningsordstilling i ledsætninger uden nærmere specifikationer generelt opfattes som mest korrekt. Svaret er formentligt at der er tale om et område hvor der er stor forskel på tale- og skriftsprog, og at ledsætninger i skriftsproget i langt højere grad end i talesproget har ledsætningsordstilling. Det er dog p.t. ikke til at afgøre med sikkerhed eftersom der mig bekendt ikke er publiceret nogen kvantitative undersøgelser af ordstilling i ledsætninger i nutidigt dansk skriftsprog som er sammenlignelige med den undersøgelse der er præsenteret i denne artikel.

Det tyder dog på at der findes to forskellige normer mht. ordstilling i ledsætninger som er i konflikt med hinanden, og som vægtes forskelligt i tale- og skriftsprog: En norm hvor assertivitet/informativitet er den afgørende faktor for valget mellem de to ordstillinger, og en syntaktisk orienteret, skriftsprogsbaseret norm, måske ligefrem en "skolelærernorm", hvor skellet mellem ledsætninger og helsætninger er den afgørende faktor.

## Henvisninger

- Bentzen, K. (2010). Exploring embedded main clause phenomena: The irrelevance of factivity and some challenges from V2 languages, *Theoretical Linguistics* 36(2/3), 163–172.
- Boye, K. & P. Harder (2007). Complement-taking predicates: Usage and linguistic structure, *Studies in Language* 31(3), 569-606.
- Christensen, T.K. (2007). *Hyperparadigmer – en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer*. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitetscenter.
- Christensen, T.K. & L. Heltoft (2010). Mood in Danish, i B. Rothstein & R. Thieroff (red.) *Mood in the Languages of Europe*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 85-102.
- Diderichsen, P. (1974). *Elementær dansk grammatik* (3. udg.). København: Gyldendal.
- Glismann, O. (1978). On factives and semi-factives, i J. Weinstock (red.) *The Nordic languages and modern linguistics / 3*, Austin: University of Texas, 360-365.
- Gregersen, F. (2009). The data and design of the LANCHART study, *Acta Linguistica Hafniensia* 41, 3-29.

- Gregersen, F.; J. Albris & I.L. Pedersen (1991). Data and Design of the Copenhagen Study, i F. Gregersen & I.L. Pedersen (red.) *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*, København: C. A. Reitzels Forlag, 5-43.
- Gregersen, F. & I.L. Pedersen (1997). Hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger, *Danske Folkemål* 39.
- Gregersen, F. & I.L. Pedersen (2000). A la Recherche du Word Order Not Quite Perdu, i S.C. Herring; P.T.v. Reenen & L. Schøsler (red.) *Textual Parameters in Older Languages*, Amsterdam Philadelphia, Pa.: John Benjamins.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heltoft, L. (1990). En plads til sprogvidenskabens hittebørn, *Selskab for Nordisk Filologis Årsberetning* 1987-89, 26-45.
- Heltoft, L. (1995). Grammatikaliseringsprocesser i dansk syntakshistorie, i B. Holmberg (red.) *Sproghistorie i 90'erne*, København: Selskab for Nordisk Filologi, 125-167.
- Heltoft, L. (1999). Hierarki og rækkefølge – skandinavisk ledstilling i funktional grammatik belysning, i P.A. Jensen & P. Skadhauge (red.) *Sætningsskemaet i generativ grammatik*, Kolding: Institut for Erhvervsproglig Informatik og Kommunikation, Syddansk Universitet.
- Heltoft, L. (2005). Ledsætning og letled i dansk. OV-sætningens rester, i L. Heltoft; J. Nørgaard-Sørensen & L. Schøsler (red.) *Grammatikalisering og struktur*, København: Museum Tusulanum.
- Heycock, C. (2007). Embedded root phenomena, i M. Everaert & H. van Riemsdijk (red.) *The Blackwell Companion to Syntax*, Malden: Blackwell Publishing, 174-209.
- Hooper, J.B. & S.A. Thompson (1973). On the applicability of root transformations, *Linguistic Inquiry* 4(4), 465-497.
- Jensen, E.S. (1995). Neksusadverbialets placering i ledsætninger, *NyS* 20, 77-90.
- Kiparsky, P. & C. Kiparsky (1971). Fact, i D.D. Steinberg & L.A. Jakobovits (red.) *Semantics An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Labov, W. (2004). Quatitative analysis of linguistic variation, i U. Ammon; N. Dittmar & K.J. Mattheier (red.) *Sociolinguistics (Soziolinguistik): International Handbook of the Science of Language and Society*, Berlin: Mouton de Gruyter, 6-21.



- Mikkelsen, K. (1975 [1911]). *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg håndbog for viderekomne og lærere* (Fotografisk optryk af 1. udg.). København: Hans Reitzel.
- Nimb, S. (2004). *Danske adverbier mellem leksikon og syntaks*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Pedersen, I.L. (1996). 'Der kan jo være nogen der kan ikke tåle det' – Om hovedsætningsordstilling i bisætninger i danske dialekter, i I. Ejsskjær; B. Jul Nielsen & I.L. Pedersen (red.) *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt til Inger Ejsskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996*, København: C.A. Reitzel.
- Pedersen, K.M. (2009). Indre *at* i danske dialekter, i R. Therkelsen & E.S. Jensen (red.) *Dramatikken i Grammatikken*, Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet, 321-334.
- Simons, M. (2007). Observations on embedding verbs, evidentiality, and presupposition, *Lingua* 117, 1034-1056.
- Sundquist, J.D. (2003). The Rich Agreement Hypothesis and Early Modern Danish embedded-clause order, *Nordic Journal of Linguistics* 26(2), 4-34.
- Vikner, S. (1995). *Verb movement and expletive subjects in the Germanic languages*. New York: Oxford University Press.
- Vikner, S. (1999). Vo-til-Io flytning og personfleksion i alle tempora, *Íslenskt mál* 19, 81-128.
- Vikner, S. (2004). Det finite verbums position i dansk før og nu, *10. møde om udforskningen af dansk sprog* 10.
- Wiklund, A.-L. et al. (2009). On the distribution and illocution of V2 in Scandinavian that-clauses, *Lingua*(119), 1914-1938.